

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.94

В. В. ЛИПОВ,
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки та
менеджменту ЗЕД,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

ЧИННИКИ ГНУЧКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЯК ЗАСОБУ ПОСИЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

У статті розглядаються чинники формування дезінтеграційних тенденцій в сучасній глобальній економіці та інструменти подолання їх негативних наслідків. Використано методи діалектичного, історико-логічного, структурно-функціонального, компаративного, етнометричного аналізу. Розкрито явищну, сутнісну та дійсну складові процесів інтеграції. Представлено природно-ресурсні, соціокультурні, функціональні, територіальні та часові чинники багатоваріантності та багатовимірності розгортання процесів інтеграції та її історичні типи. На основі використання результатів дослідження національних культур Г. Хофстеда показано відмінності ціннісних засад формування інституційних структур країн Європи. Розглянуто моделі економічної інтеграції. Представлено інструменти гнучкої інтеграції, застосовувані в ЄС.

Ключові слова: гнучка інтеграція, дезінтеграція, диференційована інтеграція, Європейський союз, інтеграція, історичні типи інтеграції, моделі економічної інтеграції.

Постановка проблеми. Незначна перевага прихильників виходу Великої Британії зі складу ЄС на голосуванні 2016 р. ознаменувала суттєві глибинні зміни у співвідношенні процесів інтеграції та дезінтеграції у міжнародних економічних відносинах. Важливою ознакою зміни тренду стала парадоксальна трансформація відношення до лібералізації міжнародних економічних відносин з боку лідерів країн, що представляють ліберальну модель економіки. Цілком закономірно, що після голосування за Brexit до влади у Великій Британії

прийшли представники саме тих партій, що виступали його прибічниками. Д. Трамп активно демонструє свої наміри виконувати передвиборчі обіцянки з обмеження міграційних потоків у США, перегляду умов НАФТА. Під великим питанням опинилися домовленості стосовно підписання Транстихоокеанського партнерства (ТТП). Та й в самій Європі зростають дезінтеграційні настрої. Ціла низка країн ЄС висловилися проти укладання Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства (ТАТІП). Полоскотала нерви прихильників євроінтеграції досить велика вірогідність приходу до влади євроскептиків в таких країнах як Нідерланди, Франція. Представники правих посилили свої позиції після виборів у Німеччині. Більше того, дезінтеграційні процеси суттєво активізувалися на національному рівні. Мешканці Шотландії, яка проголосувала за членство в ЄС, використовують Brexit як привід до повторного референдуму за вихід зі складу Об'єднаного королівства. З тривогою світ спостерігає за подіями в Каталонії. Один з найбільш успішніших регіонів Іспанії в котрий раз, але зі значно більшою наполегливістю заявив про намір відокремитися, створити власну незалежну державу.

Важливо зазначити, що в усіх випадках мова йде про дезінтеграційні тенденції, ініціаторами яких виступають економічні суб'єкти, які самому успіху власного економічного розвитку в значній мірі мають завдячувати міжнародній економічній взаємодії, вдалій попередній інтеграції в загальнодержавний та міжнародний економічний простір. Ініціатори та носії неоліберальної концепції глобалізації вимушені перелаштовувати власні підходи до розуміння механізмів економічної взаємодії з врахуванням змін, що відбуваються в міжнародному економічному просторі. Тому тема пропонованого дослідження є **актуальною**, а його результати затребуваними в контексті євроінтеграційних устремлінь України, зростаючої потреби у більш досконалому використанні можливостей, що надаються інтеграцією у міжнародний економічний простір та мінімізації загроз для національної економіки, що вона здатна створювати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кожна з хвиль розширення ЄС супроводжувалася активізацією наукових досліджень проблем, породжуваних ускладненням взаємодії між учасниками інтеграційного процесу. Вже у 60-х рр. ХХ ст. С. Хоффман звертає увагу на зіткнення інтересів держав-учасниць та інтеграційного об'єднання в цілому [1]. Неоднорідність економічних суб'єктів, які вступають у взаємодію призводить до виникнення суперечності двох відмінних логік міжнародної взаємодії – логіки різноманіття (logic of diversity) та логіки інтеграції (logic of integration), зазначає вчений [2]. Перша хвиля розширення ЕС, входження до об'єднання Великобританії, Данії та Ірландії актуалізувала проблему появи інтеграційного виміру диференціації країн Європи [3]. Досвід включення до об'єднання Греції (1981 р.), Іспанії та

Португалії (1986 рр.) та приєднання до об'єднання з 1 січня 1995 р. Австрії, Фінляндії та Швеції стимулює нову хвилю праць, присвячених проблемам диференціації учасників європейської інтеграції [4]. Центр економічних та політичних досліджень підготував розгорнуту доповідь за результатами вже шостої хвилі моніторингу процесу європейської інтеграції [5]. На основі аналізу історії європейської інтеграції вчені співставляють варіативну та універсальну складові формування єдиного європейського співтовариства та акцентують увагу на необхідності врахування специфічних умов учасників як запоруки успіху інтеграції. У той же період з'являється робота А. Стабба. Вчений прогнозує, що розвиток європейської інтеграції призведе до необхідності зміни заснованої на ідеях федералізму, функціоналізму та міжурядового підходу досить жорсткої моделі інтеграції на більш гнучку. Це в свою чергу, за твердженням вченого, повинно призвести до зміни самої парадигми європейської інтеграції [6]. Нову хвилю інтересу до проблеми було зумовлено рішенням про розширення ЄС на Схід. А. Келікер зазначає необхідність вибору більш гнучких форм інтеграції, потреби у визначенні обхідних шляхів поглиблення інтеграції, в тому числі й через виділення груп просунутих країн [7]. Досвід інтеграції країн Східної Європи зумовив появу хвилі праць, що розглядають різноманітні аспекти забезпечення більшої гнучкості процесів європейської інтеграції. Серед них – роботи С. Адерсена та Н. Сіттера [8], К. Дайсона [9, 10], К. Хольцера та Ф. Шиммельфеннінга [11], Р. Адлер-Ніссен [12], Ф. Шиммельфеннінга, Д. Леффен та Б. Ритбергера [13], Дж. Фоссам [14]. Вчені акцентують увагу на широкому арсеналі інструментів, здатних підвищити гнучкість інтеграційних процесів.

Отже, колізії, що породжуються бурхливим та в значній мірі суперечливим і непередбачуваним розгортанням в сучасному світі процесів інтеграції та дезінтеграції зумовлюють постійний інтерес до цього явища широкого кола дослідників. В центрі уваги виявляється широке коло економічних, політичних, соціальних, культурологічних, екологічних їх аспектів. Об'єднує їх переважна прискіплива увага до відстеження процесів, що відбуваються на рівні безпосередньої взаємодії суб'єктів господарювання, намагання визначити інтереси, що рухають їхніми діями, передбачити наслідки та запропонувати шляхи мінімізації негативних наслідків, оптимізації результатів спільної діяльності. Витоки такого підходу закладаються на рівні позитивістської парадигми досліджень, що домінує в сучасній науці.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження чинників, що посилюють комплементарну взаємодію соціокультурних та інституційних складових або породжують активізацію дезінтеграційних процесів в сучасній економіці та визначення механізмів та інструментарію мінімізації їх негативних

наслідків і забезпечення більш ефективного використання можливостей, що формуються зміною середовища господарювання в процесі економічного розвитку.

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування методів: діалектичного, при визначенні рушійних сил, що спонукають послідовне чергування процесів інтеграції та дезінтеграції в ході розвитку економічних систем; історико-логічного – в ході дослідження процесів поглиблення економічної взаємодії суб'єктів, що інтегруються; структурно-функціональний для дослідження ролі та місця елементів інституційних систем, що впливають на процеси розгортання або гальмування економічної інтеграції; компаративний в процесі визначення впливу особливостей інституційної структури на розгортання процесів інтеграції та дезінтеграції; етнометричний, для визначення вихідних передумов формування інституційної специфіки соціально-економічних моделей та соціально-економічних систем країн, що інтегруються й їх впливу на розгортання процесів інтеграції та дезінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Проблема у тому, що дослідження певного явища таким, яким воно є, базова засада позитивістського підходу, дуже часто підміняється дослідженням фактів, які знаходяться на його поверхні, виявляються відносно легко доступними для дослідника. Втрачається важливий інструмент змістовного калібрування предмету дослідження, який визнається вихідним елементом діалектичного методу – *виділення явищної, сутнісної та дійсної його складових*.

Обмежуючись рівнем *явищного* дослідник фіксує увагу на тому, як виражають, *проявляють себе* процеси інтеграції та дезінтеграції, як вони фіксуються у певних діях, їх результатах, наших думках, ідеях, відчуттях, почуттях. Але наше сприйняття явища є вторинним, суб'єктивним відносно самого об'єкта сприйняття. Ми фіксуємо окремі, конкретні його характеристики, та далеко не завжди здатні виявити всі його складові, зв'язки з навколишнім середовищем, що його оточує та впливає на процес інтеграційної взаємодії. Більше того, сам об'єкт дослідження (економічна інтеграція) існує у часі, просторі, взаємодіє з оточуючим світом, може змінюватися у деяких своїх компонентах. Відповідно, знання лише одного явищного недостатньо для повноцінного її пізнання.

Подальшим етапом дослідження процесів інтеграції повинно бути визначення її *сутнісної складової*. Вона визначається особливостями, місцем конкретного інтеграційного утворення та його роллю як елемента більш складної економічної системи (глобальної, регіональної або національної), охоплює всі складові його існування, структуру та специфічні особливості у єдності із *проявами* його життєдіяльності. Варто враховувати, що в міру

розвитку й ускладнення інтеграційного об'єднання, його сутність усе більше відрізняється від конкретних, особливих форм свого *прояву*. Історична еволюція зумовлює розвиток від ранніх, відносно простих форм *прояву* сутності до більш складних.

В свою чергу *категорія дійсного* характеризує адекватне пізнання певного явища через розуміння його сутності у поєднанні з конкретно-історичними проявами, поєднання *абстрактного* (розуміння *сутнісного* в об'єкті) і *конкретного* (конкретні прояви його життєдіяльності, *явищне*) в економічній інтеграції як об'єкті пізнання.

Важливою складовою діалектичного методу, що свідчить про збереження його наукової значущості в сучасних умовах, особливо в контексті дослідження проблем інтеграції та дезінтеграції, є визначення механізму розвитку. В його основу покладається процес виникнення та розв'язання внутрішніх суперечностей. *Закон єдності та боротьби суперечностей* описує як це відбувається. Він стверджує, що розвиток об'єктивного світу та пізнання здійснюється шляхом роздвоєння єдиного на взаємовиключні, протилежні моменти, сторони, тенденції, взаємовідношення яких характеризує систему як щось ціле й якісно визначене й одночасно надає внутрішній імпульс зміні, перетворенню на нову якість. В цьому контексті варто нагадати слова Гегеля, який стверджував, що не протилежності самі по собі вступають у взаємодію, формують цілу, органічну єдність, систему, вони формуються в процесі трансформації системи, та саме тому перетворюються на суперечності, що є частинами єдиної системи, цілості. *Взаємодіють лише ті відмінності, які обумовлюють одна іншу* [15]. Таким чином, *явищній* форми прояву суперечностей (в нашому випадку – дезінтеграція) відбивають процес ускладнення елементів об'єкта, які повинні забезпечити його внутрішню єдність, збереження *сутності* в нових умовах існування. Отже, для адекватного розуміння реалій, передумов та перспектив сучасних процесів інтеграції та дезінтеграції виявляється замало простого узагальнення, систематизації явищ та їх зв'язків.

Вже сама історія, багатоваріантність та багатовимірність розгортання процесів міжнародної економічної взаємодії вказують на необхідність більш прискіпливого та уважного дослідження інтеграції. Зазначимо основні чинники, що зумовлюють ускладнення інтеграційної взаємодії суб'єктів інтеграції в процесі її поглиблення та відповідно необхідність забезпечення більшої гнучкості інтеграційних процесів. Серед них:

- природно-ресурсні. Вони зумовлюються значним різноманіттям матеріально-технологічного середовища господарювання країн Європи. У тому числі відмінності географічного розташування, кліматичних умовах,

ландшафту, забезпеченості земельними, мінеральними, відтворювальними ресурсами, їх комунальних властивостей. Вже самі незмінність та визначальний вплив на особливості організації та протікання суспільного відтворювального процесу зумовлюють суттєве різноманіття національних культур і формованих на їх основі моделей господарчої діяльності країн Європи;

- соціокультурні й інституційні. Вони пов'язані з відмінностями культур господарювання країн, що інтегруються та похідне від них різноманіття моделей інституційного устрою. У випадку з ЄС ми маємо справу з країнами, що представляють суттєво відмінні інституційні моделі. У тому числі: англосаксонська ліберальна ринкова економіка (Велика Британія), Північно-Європейська держава загального добробуту (Швеція, Фінляндія, Данія), Центральнo-Європейська соціально-орієнтована ринкова економіка (Німеччина), Південно-Європейський публічний капіталізм (Франція), широкий спектр варіацій на тему постперехідного капіталізму в Центральній та Східній Європі;

- функціональні. Попередні чинники закладають підвалини відмінностей у складі виробничих фондів, структурі індустріального, фінансового, соціального секторів економік країн Європи. Відповідно, закладаються відмінності у системах освіти, забезпечення інноваційного розвитку, соціальної підтримки населення, відношенні до екологічної, безпекової політики, пріоритетів зовнішніх відносин;

- територіальні. Досить велика територія та різноманіття умов окремих регіонів Європи (альпійський, англосаксонський (острівний атлантичний), балканський, балтійський, франко-німецький, центральнo- та східно-європейський, середньоземноморський, північний) також зумовлюють виникнення суперечностей, пов'язаних із особливостями інтересів окремих груп країн-учасниць, та навіть їх частин, що межують між собою. У свою чергу це зумовлює посилення ролі та значення регіональної політики ЄС, зростання уваги до транскордонної диференціації, забезпечення розвитку прикордонних, депресивних, старопромислових територій, стимулювання співробітництва на рівні єврорегіонів, врахування специфіки окремих регіонів Європи в процесі визначення спільної зовнішньої політики;

- часові. Відмінність рівнів економічного розвитку країн-учасниць в свою чергу також висуває необхідність диференційованого підходу до визначення шляхів розвитку інтеграційного процесу.

Вплив цих чинників підтверджує більш уважний погляд на різноманіття історичних типів інтеграції. Серед них ми знаходимо поглиблення господарських відносин між центром та регіонами у рамках імперських утворень; створення торговельних союзів міст, ключову роль в яких грало

купецтво (купецька Ганза); досягнення політичного компромісу між феодалною верхівкою та купецтвом, що забезпечувало інтеграцію міста та села у випадку з Республікою об'єднаних провінцій; історичному випадку інтеграції, коли ініціативу повністю брала на себе феодална держава, що виявлялася в змозі подавити опір окремих феодалів (середньовічні Англія та Франція); зародження економічної інтеграції у результаті домовленості між роздробленими феодалними князівствами (Німеччина й Італія); добровільне об'єднання колишніх колоній (США). У більшості випадків підсумковим результатом інтеграційних процесів ставало формування федеративного, або навіть унітарного (Франція) державного утворення.

Поверхневий погляд на економічну інтеграцію взагалі лишає за межами уваги більшість із вказаних її історичних типів. Причина – ігнорування сутнісної подоби процесів, що відбуваються й які власне й відрізняють інтеграцію від інших форм економічної взаємодії. *Адже у всіх випадках утворення на основі об'єднання кількох учасників нової, інтегрованої системи не заперечувало збереження власної ідентичності її учасників.* Навіть якщо таке збереження, як у випадку з імперськими утвореннями, виглядає парадоксальним. Варто лише нагадати про модель імперії як «колеса без ободу». Вже сама диференціація на імперський центр і периферію, укріплення колоній одна від одної, можливість їх зв'язків лише через метрополію, заважають повній уніфікації імперського середовища, сприяло збереженню колоніями своїх специфічних рис.

Значну базу інформації про відмінності культур країн, що інтегруються здатні надати результати цілого ряду глобальних порівняльних досліджень цінностей, що проводилися в останні роки під керівництвом таких вчених, як Р. Інглхарт, Г. Хофстеде, Ф. Тромпенаарс, Ш. Шварц. В нашому розпорядженні є результати дослідження національних господарчих цінностей Г. Хофстеда [16-18]. Вони демонструють суттєві відмінності культурних витоків моделей господарювання країн, що належать до різних регіонів Європи. На діаграмах представлено основні характеристики національних культур за Г. Хофстедом: **ДВ** – дистанція влади, **ЗН** – запобігання невизначеності, **І/К** – індивідуалізм/колективізм, **М/Ж** – маскулінізм (мужність) / фемінізм (жіночість). *Сто балів на відповідній шкалі свідчить про максимальні дистанцію влади, індивідуалізм, мужність, запобігання невизначеності.*

На рис. 1 представлено профілі національних культур господарювання європейських країн, що відносяться до **ліберальної англосаксонської, континентальної соціал-демократичної** (північноєвропейська держава загального добробуту та центральноєвропейська соціально орієнтована ринкова економіка), **південно європейської моделі публічного капіталізму та**

до моделей **постперехідного капіталізму** окремих пострадянських країн. Діаграми підтверджують значну їх подобу для країн, об'єднаних в певні соціально-економічні моделі та суттєву диференціацію між відповідними моделями. Для **англосаксонських країн**, представницею яких в Європі є Велика Британія (рис. 1.), характерні **високий рівень індивідуалізму**, **помірні мужність**, **запобігання невизначеності**, відносно **незначні показники дистанції влади**. Порівняння з показниками по **Україні** демонструє суттєві відмінності за всіма характеристиками, відповідні профілі виглядають оберненими дзеркальними відображеннями.

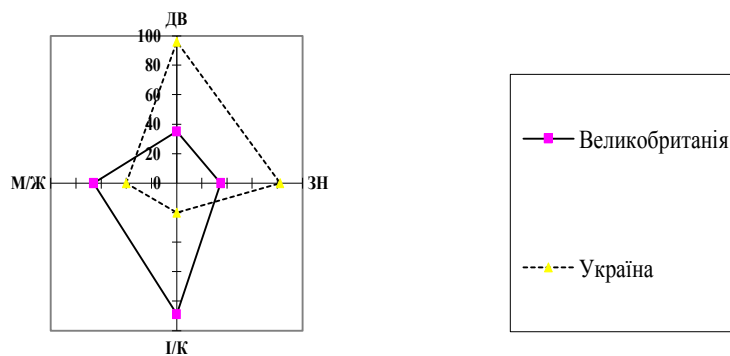

Рис. 1. Профіль ціннісних характеристик національних культур основних країн з англосаксонською СЕМ та України

Ціннісні засади господарювання **центральноєвропейських країн** представлено на рис. 2. Орієнтація на **помірну дистанцію влади** в цих країнах поєднується з досить **високим рівнями індивідуалізму, маскулинності та несприйняття невизначеності**.

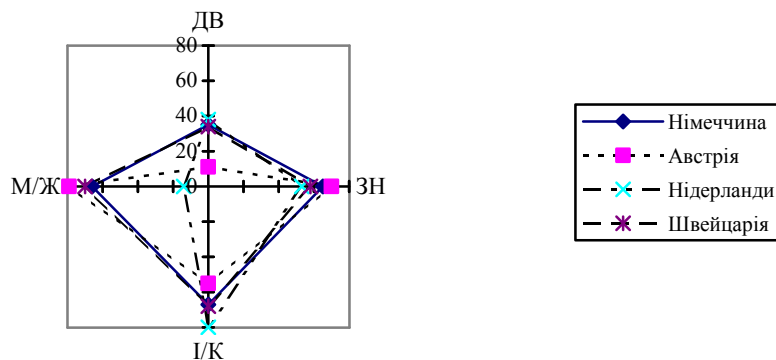

Рис. 2. Профіль ціннісних характеристик національних культур центральноєвропейських країн та України

Профіль ціннісних характеристик господарювання **країн Північної Європи** (рис. 3.) відрізняється від англосаксонських країн та країн Центральної Європи **високим рівнем жіночності**, **переважний сприйняттям невизначеності**, **незначною дистанцією влади**, **помірним індивідуалізмом**.

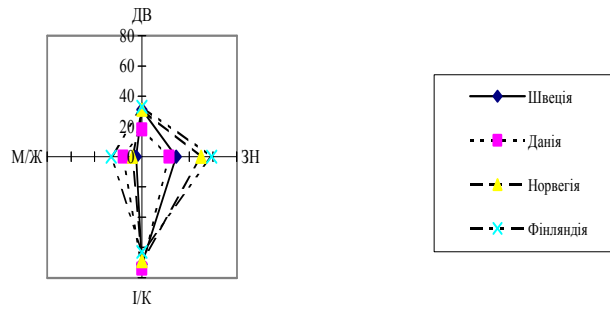

Рис. 3. Профіль ціннісних характеристик національних культур північноєвропейських країн

Ціннісні засади господарювання країн **Південної Європи** представлено на рис. 4. За узагальненими рисами профіль культурних характеристик цих країн нагадує неправильний ромб з акцентом на *незначну перевагу феминності (жіночності)* (за винятком Італії) та *запобіганням невизначеності*. Децю вища за середню *дистанція влади* поєднується з *незначним переважанням індивідуалізму*.

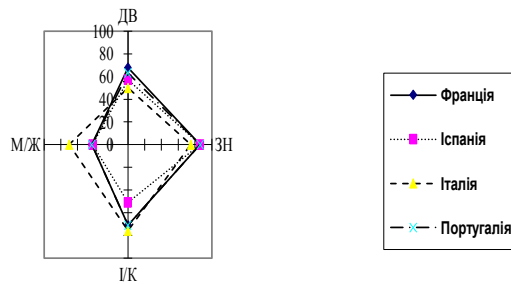

Рис. 4. Профіль ціннісних характеристик національних культур південно-європейських країн

На рис. 5 представлено ціннісні засади господарювання окремих **постперехідних країн східної Європи**. Діаграма підтверджує наявність цивілізаційної єдності православних країн, часткову близькість слов'янських країн (у Польщі значно вищий рівень *індивідуалізму* – 60), та суттєву цивілізаційну специфіку деяких країн (Угорщина за *дистанцією влади* (30) та *співвідношенням індивідуалізм/колективізм* (80) ближча до англосаксонських країн, а за рівнем мужності взагалі наближається до Японії). В цілому для цих країн характерні *значні рівні дистанції влади, колективізму*, більш-менш *зважене співвідношення між маскулінністю та феминністю*, за деякої переваги останньої, *несприйняття невизначеності*.

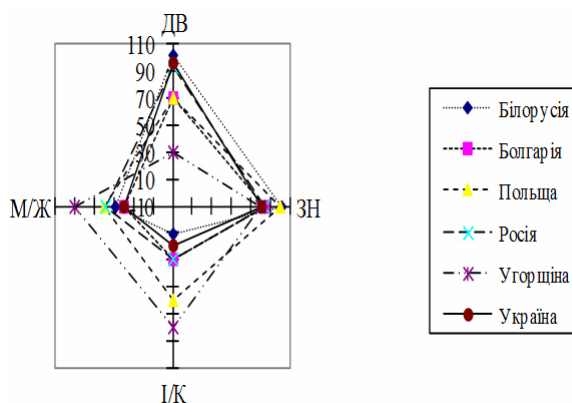

Рис. 5. Профіль ціннісних характеристик національних культур окремих пострадянських та православних країн

Часткову відповідь на питання про можливість корекції господарських цінностей національної культури в процесі інтеграції дають результати анкетування студентської молоді ряду пострадянських країн, Туреччини й Пакистану, у якому брали участь і студенти українських вузів (Україна, ст., рис. 6) [10]. Профіль ціннісних орієнтацій українських студентів набуває форми, близької профілю Італії. Однак більш прискіпливий аналіз результатів показав, що якщо на молодших курсах ціннісні орієнтації студентства всіх досліджених країн були максимально наближені до показників розвинених країн, то в міру дорослішання, переходу на старші курси, відбувається часткове повернення до цінностей, характерних для національної культури.

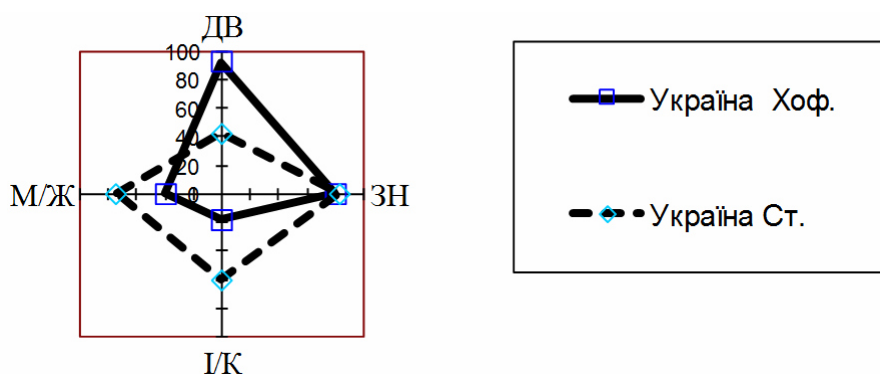

Рис. 6. Профілі цінностей за Г. Хофстедом. Україна в цілому та студенти

Пояснюється це тим, що в період вступу до вузу вони активно вивчали економічну літературу, насамперед англо-американський варіант, «мейнстрим» сучасної економічної теорії. Із цих, книжкових, позицій вони й відповідають на питання анкети. У міру соціалізації, залучення в реальну національну господарську практику корегуються уявлення про господарські цінності. Відбувається часткове повернення до традиційних характеристик культури. Однак у цілому зміни в системі цінностей студентів досить істотні. Вестернізація менталітету українського студентства за такими групами

цінностей, як *дистанція влади, індивідуалізм/колективізм*, суттєве зростання *маскулинності (мужності)* супроводжується зростанням і до того значного рівня *запобігання невизначеності* (з 80 до 83)

Відмінності ціннісних орієнтацій національних культур країн Європи є об'єктивним результатом різноманіття умов господарювання та шляхів історичного розвитку. В свою чергу вони закладають відмінності *Path dependens* (залежності шляху розвитку) країн, що створюють єдиний інтеграційних простір. На інституційному рівні ця різниця найбільш яскраво виявляється у наявності суттєво відмінних правових систем - прецедентного англо-американського права (Велика Британія) та континентального кодифікованого (країни Центральної та Південної Європи). Проміжні позиції займає правова традиція країн Північно-Західної Європи. Вона увібрала в себе елементи обох систем. Саме на таких традиціях відбувається розбудова права ЄС.

Варто також враховувати, що як свідчать представлені раніше історичні приклади, інтеграційні процеси стають результатом взаємодії суб'єктів господарювання різного рівня. Поштовхом до інтеграції стає власний інтерес суб'єктів господарювання. Варто також враховувати, що *ключову роль можуть брати на себе не лише держава, а й мезо та мікроекономічні суб'єкти*. Роль останніх в сучасних умовах інтенсифікації міжнародної взаємодії, суттєвого зменшення ролі та здатності держави впливати на ці процеси суттєво зростає. Відповідно, можна говорити про *інтеграцію, ініційовану зверху, або про інтеграцію, ініційовану суб'єктами господарювання мезо- та мікроекономічного рівня* (табл. 1). В цьому контексті варто звернути увагу на відмінність характеристик пріоритетних інструментів взаємодії. Адже саме від них залежать механізми взаємодії, здатні стимулювати як інтеграційні, так і дезінтеграційні процеси. А отже вже на цьому рівні слід шукати витоки проблем, що породжуються інтеграцією та шляхи їх розв'язання.

Таблиця 1

Інтеграція зверху та інтеграція знизу

Критерії	Інтеграція зверху	Інтеграція знизу	
		Територіальна	Процесуальна
Основний суб'єкт	Держави, міждержавні та наддержавні органи	Регіональні центри влади	Приватні організації
Джерело впливу	Правові повноваження	Правові повноваження, економічний потенціал учасників	Економічний потенціал учасників
Характер формалізації	Формалізація зверху	Поєднання формалізації зверху та міжфірмового контракту	Формалізація за рахунок міжфірмового контракту
Характер руху благ	Редистрибуція, обмін	Обмін, редистрибуція	Обмін

Варто зазначити, що врахування *сутнісної специфіки інтеграції як форми міжнародної економічної взаємодії якісно неоднорідних суб'єктів господарювання, за якої зберігається їх суб'єктність, зовсім не означає ігнорування відмінності їх переговорної сили*. Адже співвідношення переговорного потенціалу в таких інтеграційних об'єднання може варіюватися від рівності до асиметрії якісно однорідних або різнорідних суб'єктів інтеграційного процесу. Відповідно, за цим критерієм можна виділити одразу кілька моделей інтеграції (табл. 2).

Розглянемо основні характеристики представлених моделей інтеграції. Розпочнемо з групи моделей, що передбачають *рівність відносин між суб'єктами-носіями інтеграції*.

Таблиця 2

Співвідношення потенціалів та моделі економічної інтеграції

Співвідношення потенціалів	Провідний суб'єкт інтеграції		
	Держави	Регіони	Приватні структури
Рівність	Модель міжурядових договорів, принцип консенсусу (МЕРКОСУР, АСЕАН)	Модель федералізації, делегування повноважень створюваному Центру (США, ФРН)	Модель неформальної торгівлі, неформальні мережеві структури (Бізнесові мережі Африка, ПСА)
Асиметрія якісно однорідних суб'єктів	Модель домінуючого учасника, імперії (Британська імперія)	Модель поглинання домінуючим регіоном (Пруссія, від Московії до Росії)	Модель корпоративної взаємодії (ТНК, СП, ГВС, ГЛДВ)
Асиметрія якісно неоднорідних суб'єктів	Модель спільного Центру, унітарні держави (ЄС)	Модель транскордонної конвергенції регіонів (Євро регіони)	Модель недержавного права (Канонічне право, ІНКОТЕРМС)

У випадку з *моделлю міжурядових договорів* у якості основного суб'єкту постають уряди незалежних держав. Інтеграційні процеси забезпечуються шляхом укладання відповідних формалізованих домовленостей на засадах принципу консенсусу. Ця модель лежить в основі утворення більшості регіональних інтеграційних об'єднань. Прикладами можуть слугувати МЕРКОСУР, АСЕАН.

Модель *федералізації* передбачає ключову роль регіонів, що домовляються про створення єдиного Центру, якому передається від регіональних органів влади певна кількість повноважень. Фундаментом федерації стають горизонтальні домовленості регіонів. Поєднання формальних і неформальних норм, що забезпечують процес інтеграції, створює умови для

більшій рухливості цієї форми співпраці. Це стає можливим саме завдяки ключовій ролі в їх формулюванні регіонів, що спираються в домовленостях на власні інтереси. Історичними прикладами такого шляху інтеграції може слугувати історія утворення єдиної Німеччини, США, Австралії, Канади.

В моделі *неформальної торгівлі* ключова роль в інтеграції віддається мікроекономічним суб'єктам, що утворюють горизонтальні мережеві структури. Особливістю є акцент на неформальні норми взаємодії, значна роль особистих взаємин серед суб'єктів, що стають носіями процесів інтеграції. Приклади цієї моделі можна віднайти в давній історії торговельних відносин, що поєднували ринки Китаю, Індії, Близького Сходу, Середземномор'я. В сучасному світі цей тип інтеграції досить активно розповсюджено в країнах що розвиваються, особливо в Африці, Південній Азії.

Наступна група моделей передбачає *асиметрію переговорного потенціалу якісно однорідних суб'єктів господарювання*, що приймають участь в інтеграційних процесах.

Модель *домінуючого учасника* передбачає, що ініціативу створення інтеграційного об'єднання бере на себе одна з держав-учасників. Вона має достатньо потужний потенціал примусу, який досить активно використовується з метою створення відповідного утворення та формалізації відносин учасників в його рамках. Саме тому цю модель можна ще назвати моделлю *військового регіоналізму*. Історичними прикладами інтеграції за цією моделлю можуть слугувати колоніальні імперські утворення, починаючи з імперій давніх часів і закінчуючи Британською імперією.

Модель *поглинання домінуючим регіоном* у якості основного гравця передбачає один з регіональних центрів інтеграції, який бере на себе інтеграційну ініціативу та використовуючи свої переваги примушує інші регіони до об'єднання. Фактично відбувається процес нав'язування менш потужним регіонам неформальних, а в подальшому й формалізованих правил взаємодії. За подібним сценарієм Пруссія ініціювала інтеграцію німецьких земель, Московське князівство поступовим приєднанням оточуючих земель поклало початок формуванню Російської імперії.

В моделі *корпоративної взаємодії* роль рушійної сили інтеграції беруть на себе великі корпорації, що формують виробничі ланцюжки доданої вартості (ЛДВ), які охоплюють відповідні регіони, поступово набувають глобальних масштабів, глобальні виробничі системи (ГВС). На відміну від попередньої моделі, основу інтеграційної взаємодії складають не норми (формалізовані або ні), а поточні інтереси економічних суб'єктів і усталена практика. В кінцевому підсумку вони втілюються в міжфірмові контракти незалежних суб'єктів. Витоки цієї моделі ми знаходимо вже на початковій стадії становлення

європейської колоніальної системи, коли недержавні голландські та англійські корпорації не лише займалися торговельною діяльністю, а й здійснювали функції управління на підконтрольних територіях. В сучасних умовах масштаби інвестиційної діяльності японських та китайських ТНК в Південно-Східній Азії та американських ТНК в Мексиці дозволяють вести мову про те, що вони виступають у якості суттєвого доповнення формальної інтеграції зверху. У якості її інструментів вони використовують прямі іноземні інвестиції, практику створення спільних підприємств (СП), міжнародних консорціумів, міжнародну кооперацію виробництва та виробничі ЛДВ, мережеві структури, що поєднують між собою учасників з різних країн через організатора – великої міжнародної корпорації.

Третя група моделей передбачає *асиметрію якісно неоднорідних суб'єктів* господарювання. Це, з одного боку найскладніший, а з іншого, найбільш наближений до сучасних реалій варіант інтеграції. В процес поглиблення взаємодії одномоментно виявляються включеними суб'єкти, що відносяться як до загальнодержавного, регіонального рівнів управління, так і до приватного сектору економіки. До того ж, суттєво відрізняється їх переговорний потенціал.

Модель *спільного Центру* у якості двигуна інтеграції передбачає наявність сильного центрального уряду (унітарний державний устрій) або наддержавного органу управління, не пов'язаного з конкретною територією. Саме останнє відрізняє цю модель від моделі домінуючого учасника. Історично модель спільного Центру стає наступницею *моделі військового регіоналізму*. Саме такими уявляються давні Перська та Китайська держави. Якісна неоднорідність суб'єктів інтеграційного процесу (участь не лише Центру, а й регіонів, приватних організацій) в цьому випадку стає передумовою відходу від попередньої моделі. В сучасному світі прикладами результатів інтеграції на основі спільного центру можна вважати країни з унітарним державним устроєм. На рівні МЕІ єдиним прикладом моделі можна вважати ЄС.

В умовах інтенсифікації міжнародного співробітництва й зростання відкритості національних економік особливого значення набуває модель *транскордонної конвергенції регіонів* (ТКР) – поступового зближення параметрів суміжних прикордонних регіонів сусідніх країн в процесі запозичення, відтворення або формування спільних методів, способів, інструментів господарювання, що сприяє зменшенню диспропорцій (асиметрії) соціально-економічного розвитку в транскордонному просторі. На відміну від моделі спільного центру інтеграційна ініціатива передається на рівень регіональних органів влади. Їх активність, в свою чергу, спрямовується інтересами регіональних економічних суб'єктів мікроекономічного рівня. До

основних форм ТКР відносять *прямі контакти, транскордонні угоди, формування і забезпечення роботи Єврорегіонів*. **Єврорегіон** – організаційна юридично закріплена форма транскордонного регіонального співробітництва між територіальними громадами та/або органами державної влади прикордонних регіонів кількох держав зі спільним кордоном.

Остання модель, модель *недержавного права* ґрунтується на опосередкованих результатах діяльності приватних економічних суб'єктів. Якщо безпосередньою метою їх взаємодії є торговельні, інвестиційні операції, то прагнення спростити їх, скоротити ризики, трансакційні витрати своїм кінцевим результатом має формування певних алгоритмів, норм економічної взаємодії. В кінцевому підсумку ці норми стають важливою складовою процесу інтеграції. Прикладом формування такої моделі інтеграції є канонічне право, сформоване в результаті діяльності католицької церкви в середньовічній Європі. В сучасних умовах прикладом можуть слугувати міжнародні стандарти з розрахункової діяльності, бухгалтерського обліку, правила ІНКОТЕРМС.

Варто зазначити, що історичний досвід європейської інтеграції в тій або іншій мірі охоплює практично всі зазначені моделі інтеграції

У цілому, в практиці розбудови ЄС опрацьовано широкий спектр типів, форм, інструментів гнучкої інтеграції. В її основі диференціація учасників інтеграційного процесу. Вона має на увазі формування формальних та неформальних об'єднань, що включають як окремих членів ЄС, так і країн, що до нього не входять. В цьому контексті гнучка інтеграція є інструментом диференціації учасників інтеграційного процесу. Серед її типів - *різношвидкісна інтеграція, інтеграція зі змінною геометрією, інтеграція за принципом меню (A la carte)*.

В першому випадку передбачається *наявність спільної мети та готовність послідовно просуватися до неї в міру виконання необхідних умов*. Ключового значення набуває визначення країн, що входять до групи **країн авангарду інтеграційного процесу**. Поглиблення взаємодії між ними може призвести до появи **твердого ядра** інтеграційного об'єднання - монолітної групи країн, що просуває інтеграцію не зважаючи на бажання та здатність інших учасників інтеграції до просування вперед. Послідовне втілення вказаного підходу здатне призвести до формування декількох **концентричних кіл країн-учасників** інтеграційного процесу, в різній мірі залученні до інтеграційних процесів. **Просунуте співробітництво** в цьому випадку покликане створити умови, коли окремі учасники інтеграції, що бажають та мають можливість поглиблювати інтеграційну співпрацю в межах ЄС.

У другому передбачається наявність спільної мети хоч і не у всіх, але у більшості країн-членів. **Змінна геометрія** передбачає утворення окремих груп

країн, які об'єднуються на основі спільних проектів, що можуть включати як членів об'єднання, так і ті країни, що до нього не входять. Значна кількість таких проектів зумовлює можливість часткового перекриття такими групами одна одної. Поширення практики подібних об'єднань призведе до формування **системи «олімпійських кіл»** - в умовах реалізації кількох проектів, що не суперечать один іншому відбувається часткове накладання складу учасників різних проектів.. Набувають розповсюдження **тимчасові або постійні виключення із загальних правил**, що фіксуються у відповідних загально узгоджених документів інтеграційного об'єднання. Особливого значення набувають **транзитивні положення** - перехідні періоди, що надаються державам-членам на підставі врахування їх соціально-економічних особливостей і покликаних полегшити процес пристосування до умов спільної взаємодії в межах об'єднання.

Обидва варіанти в решті решт призводять до поглиблення інтеграції, але припускають наявність різних шляхів її досягнення.

Тип гнучкої інтеграції **case-by-case** дозволяє виокремити, але лишити в рамках інтеграції, проекти, в яких зацікавлені лише окремі члени і які в кінцевому підсумку не призводять до просування інтеграції в цілому. В цьому випадку державам-учасникам надається можливість утриматися від голосування за певними питанням. Відповідно, на них не поширюються прийняті за такими питаннями рішення, але вони лишаються обов'язковими для інших членів союзу.

Серед форм гнучкої інтеграції - просунуте співробітництво; заздалегідь визначена гнучкість; просування case-by-case; проекти, до яких залучаються країни, що не входять до ЄС; окремі проекти держав-членів, що не підпадають під дію засновничих договорів. До найбільш вживаних інструментів гнучкої інтеграції можна віднести визначення транзитних і перехідних періодів, просунуте співробітництво, систему виключень, конструктивне утримання, міжурядові угоди, які допускають залучення інститутів та механізмів ЄС.

Опора на інструменти гнучкої інтеграції здатна розширити «вікно можливостей» України на шляху прискорення інтеграції в тих сферах, де національна економіка готова до ефективного і взаємовигідного співробітництва. Одночасно вона дозволяє ефективно корегувати процес інтеграції у випадках, коли Україна виявляється неготовою для взаємовигідного співробітництва на принципах субсидіарності. В такому разі виклики, що постають перед інтеграційними процесами в глобальній економіці в цілому, та в ЄС, зокрема, шляхи та інструментарій їх розв'язання здатні стати джерелом нових можливостей нашого розвитку.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Міжнародна економічна інтеграція в умовах сучасної глобалізації лишається важливою комплексною формою міжнародної економічної взаємодії. На особливості її протікання впливає широкий спектр чинників. Серед них можна виділити чинники природно-ресурсного, соціо-культурного, інституційного, матеріально-технологічного середовища господарювання. Важливу роль в її організації відіграють особливості історичного шляху розвитку, галузевої структури, регіональна специфіка країн, що інтегруються, рівень розвитку та готовність до інтеграції. Їх відмінності зумовлюють різноманіття історичних типів інтеграції, різну міру залучення до ініціювання та забезпечення протікання економічних суб'єктів як мега-, так і макро-, мезо-, мікроекономічного рівня. ЄС накопичив суттєвий досвід застосування інструментів гнучкої інтеграції, які дозволяють нівелювати негативний вплив дезінтеграційних процесів, породжуваних зростанням вірогідності зіткнення інтересів учасників інтеграційного об'єднання в процесі її поглиблення. Дослідження можливостей, обмежень та перспектив їх застосування в умовах інтеграції України до ЄС набуває особливого значення. Вагомий потенціал у визначенні сутності проблем, породжуваних поглибленням інтеграційного співробітництва має застосування діалектичного методу дослідження.

Список використаної літератури

1. Hoffman S. *Obstinate or Absolute: the Fate of the National-State and the Case of Western Europe* / S. Hoffman // *Daedalus*. – Boston – 1966. – Vol. 95, № 3, *Tradition and Change* (Summer, 1966). – P. 862–915.
2. Hoffman S. *Reflection on the Nation–State in Western Europe Today* / S. Hoffman // *Journal of Common Market Studies*. – Oxford. – 1982. – Vol. 20; № 1. – P. 21 – 37.
3. Tindemans L. *European Union: Report by Mr Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council* / L. Tindemans // *Bulletin of the European Communities, supplement*. – 1975. - 1/76.
4. Dahrendorf R. *A Third Europe? Third Jean Monnet Lecture, 26 November 1979* / R. Dahrendorf. – Florence: European University Institute, 1979.
5. *Flexible Integration: Towards a More Effective and Democratic Europe*. – London : Centre for Economic and Policy Research, 1995.
6. Stubb A. *Flexible Integration and the Amsterdam Treaty: Negotiating Differentiation in the 1996 – 1997 IGC: PhD thesis* / A. Stubb. – London: The London School of Economics and Political Science, 1999.

7. Kölliker A. Flexibility and European Unification: The Logic of Differentiated Integration / A. Kölliker. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2006, xxii + 323 pp.

8. Andersen S. Differentiated integration: what is it, and how much can the EU accommodate? / S. Andersen, N. Sitter // Journal of European Integration. – 2006. – Vol. 28, № 4. – P. 313–330.

9. Dyson K. Transverse Integration in European Economic Governance: Between Unitary and Differentiated Integration / K. Dyson, M. Marcussen // Journal of European Integration. – 2010. – Vol. 32, № 1. - P. 17–39.

10. Which Europe? The Politics of Differentiated Integration / K. Dyson, A. Sepos (Eds.). – London : Palgrave, 2010.

11. Holzinger K. Differentiated Integration in the European Union: Many Concepts, Sparse Theory, Few Data / K. Holzinger, F. Schimmelfenning // Journal of European Public Policy . – 2012. – Vol. 19, № 2. – P. 292–305.

12. Adler-Nissen R. Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration / R. Adler-Nissen. - Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

13. Schimmelfennig F. The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation / F. Schimmelfennig, D. Leuffen, B. Rittberger // Journal of European Public Policy. – 2015. – Vol. 22, № 6. – P. 764–782.

14. Fossum. J.E. Democracy and differentiation in Europe / J.E. Fossum // Journal of European Public Policy. – 2015. – Vol. 22, № 6. – P. 799–815.

15. Глобальный характер экономических противоречий / О. Поручник, Я. Столярчук // Глобальное экономическое развитие: тенденции асимметрии, регулирование. Монография / Под ред. Д. Лукьянченко, А. Поручника, В. Колосова. – К. : КНЭУ, 2013. – С. 158.

16. Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. Revised and expanded 3rd Edition / G. Hofstede. – N.-Y.: McGraw-Hill. - 550 p.

17. Латов Ю.В. Открытия и парадоксы этнометрического анализа российской хозяйственной культуры по методике Г. Хофстеда / Ю.В. Латов, Н.В. Латова // Мир России. – 2007. - № 4

18. Липов В. Міжнародна економіка: світова економіка та міжнародні економічні відносини. Модуль 1. Світова система господарювання. Навчально–практичний посібник / В. Липов. – К. : Професіонал, 2008. – 368 с.

References

1. Hoffman, S. (1966), “Obstinate or Obsolute: the Fate of the National-State and the Case of Western Europe”, *Daedalus*, vol. 95, № 3, pp. 862–915.

2. Hoffman, S. (1982), “Reflection on the Nation-State in Western Europe Today”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 20, № 1, pp. 21–37.
3. Tindemans, L. (1975), “European Union: Report by Mr Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council”, *Bulletin of the European Communities*, supplement, 1/76.
4. Dahrendorf, R. (1979), *A Third Europe? Third Jean Monnet Lecture, 26 November 1979*, European University Institute, Florence, Italian.
5. *Centre for Economic and Policy Research* (1995), *Flexible Integration: Towards a More Effective and Democratic Europe*, Centre for Economic and Policy Research, London, UK.
6. Stubb, A. (1999), *Flexible Integration and the Amsterdam Treaty: Negotiating Differentiation in the 1996 – 1997 IGC.: PhD thesis*, The London School of Economics and Political Science, London, UK.
7. Kölliker, A. (2006), *Flexibility and European Unification: The Logic of Differentiated Integration*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.
8. Andersen, S. (2006), “Differentiated integration: what is it, and how much can the EU accommodate?”, *Journal of European Integration*, vol. 28, № 4, pp. 313–330.
9. Dyson, K. (2010), “Transverse Integration in European Economic Governance: Between Unitary and Differentiated Integration”, *Journal of European Integration*, vol. 32, № 1, pp. 17–39.
10. Dyson, K. (Eds.) (2010), *Which Europe? The Politics of Differentiated Integration*, Palgrave, London, UK.
11. Holzinger, K. (2012), “Differentiated Integration in the European Union: Many Concepts, Sparse Theory, Few Data”, *Journal of European Public Policy*, vol. 19, № 2, pp. 292–305.
12. Adler-Nissen, R. (2014), *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
13. Schimmelfennig, F. (2015), “The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation”, *Journal of European Public Policy*, vol. 22, № 6, pp. 764–782
14. Fossum, J. (2015), “Democracy and differentiation in Europe”, *Journal of European Public Policy*, vol. 22, № 6, pp. 799–815.
15. Poruchnik, O. (2013), “The Global Nature of Economic Contradictions”, *Hlobalnoe ekonomycheskoe razvytye: tedentsyy asymetryy, rehulyrovanye. Monogr.*, Eds. D. Lukianchenko, A. Poruchykyk, V. Kolosova, KNEU, Kyiv, Ukraine.
16. Hofstede, G. (2010), *Cultures and Organizations: Software of the Mind. Revised and expanded 3rd Edition*, McGraw-Hill, New York, USA.

17. Latov, Yu.V. (2007), “Discoveries and Paradoxes of Ethnometric Analysis of Russian Economic Culture by G. Hofstede”, *Mir Rossii*, vol. 4, pp. 43–71.

18. Lipov, V. (2008), *Mizhnarodna ekonomika: svitova ekonomika ta mizhnarodni ekonomichni vidnosyny. Modul 1. Svitova systema hospodariuvannia. Navchalno–praktychnyi posibnyk* [International economics: world economy and international economic relations. Module 1. World system of management. Educational and practical manual], Professional, Kyiv, Ukraine.

Lypov V., Doctor of Economics Science, Professor, Simon Kuznets National Economics University of Kharkiv

Factors of flexible integration as to means of strengthening of institutional complementarity of integrations unions

In the article the factors of forming of disintegration tendencies in a modern global economy and instruments of overcoming negative consequences of them are examined. The methods of dialectical, historical-logic, structural-functional, comparative, ethno metric analysis are used. Phenomenon, essence and actual part of processes of integration is shown. The naturally-resource, sociocultural, functional, territorial and temporal factors of multi-variant approach and multidimensionality of development of processes of integration and her historical types are presented. On the basis of drawing on the results of research of national cultures of G. Hofstede, the differences of the valued principles of forming of institutional structures of countries of Europe are shown. The models of economic integration are considered. The instruments of flexible integration, applied in EU, are presented.

Key words: flexible integration, differentiated integration, disintegration, European Union, integration, historical types of integration, model of economic integration.

Липов В.В., д.э.н., профессор, Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

Факторы гибкой интеграции как средство усиления институциональной комплементарности интеграционных объединений

В статье рассматриваются факторы формирования дезинтеграционных тенденций в современной глобальной экономике и инструменты преодоления их негативных последствий. Используются методы диалектического, историко-логического, структурно-функционального, компаративного, этнометрического анализа. Раскрыто явление, сущностную и действительную составляющие процессов интеграции. Представлены природно-ресурсные, социокультурные, функциональные, территориальные и временные факторы многовариантности и многомерности разворачивания процессов интеграции и ее исторические типы. На основе использования результатов исследования национальных культур Г. Хофстеда показаны отличия ценностных принципов формирования институциональных структур стран Европы. Рассмотрены модели экономической интеграции. Представлены инструменты гибкой интеграции, применяемые в ЕС.

Ключевые слова: гибкая интеграция, дезинтеграция, дифференцированная интеграция, Европейский союз, интеграция, исторические типы интеграции, модели экономической интеграции.